O‘ZBEK TILIDA “VATAN” VA “OILA” KONSEPTLARINING IFODALANISHI

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Ebodullayeva Shahzoda Mirislom qizi
shahzodaebodullayeva@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada o‘zbek tilida “vatan” va “oila” konseptlarining lingvokulturologik va kognitiv jihatdan ifodalanishi tadqiq etiladi. Konseptlar o‘zbek tilidagi frazeologik birliklar, maqollar, metaforalar va kundalik nutq orqali qanday aks etishi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari milliy til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatib, o‘zbek xalqining dunyoqarashida vatan va oila tushunchalarining markaziy o‘rin tutishini isbotlaydi.*

Kalit so‘zlar: *vatan konsepti, oila konsepti, lingvokulturologiya, o‘zbek tili, milliy qadriyatlar, metafora, frazeologizm, kognitiv lingvistika.*

Annotation: *The article examines the linguistic and cultural expression of the concepts “Vatan” (Homeland) and “Oila” (Family) in the Uzbek language. The study analyzes how these concepts are reflected through phraseological units, proverbs, metaphors, and everyday speech. The results demonstrate the interconnection between national language and culture, proving the central place of homeland and family in the worldview of the Uzbek people.*

Key words: *concept of homeland, concept of family, linguoculturology, Uzbek language, national values, metaphor, phraseologism, cognitive linguistics.*

Kirish

Til nafaqat fikrlash vositasi, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va milliy ruhiyatining ko‘zgusidir. Har bir tilning o‘ziga xos konseptual tizimi mavjud bo‘lib, unda muayyan xalqning hayotiy tajribasi va qadriyatlar tizimi aks etadi. O‘zbek tilida “vatan” va “oila” konseptlari milliy madaniyatning asosiy ustunlaridan biri sanaladi.

Ushbu konseptlar o‘zbek xalqining dunyoqarashida chuqur ildiz otgan bo‘lib, ular orqali insonning o‘z oilasi va ona yurtiga bo‘lgan munosabati, mas’uliyati va mehr-muhabbati ifodalanadi. Mazkur maqolada “vatan” va “oila” konseptlarining o‘zbek tilidagi lingvistik ifodalanishi frazeologik birliklar, maqollar va metaforalar misolida tahlil qilinadi.

Muhokama

“Oila” konsepti o‘zbek tilida eng boy va chuqur ifodalangan konseptlardan biridir. Oila o‘zbek xalqining dunyoqarashida jamiyatning asosiy hujayrasi sifatida qaraladi. Bu konsepti quyidagi frazeologik birliklar va maqollar orqali yaqqol ko‘rish mumkin:

- “Oila – jannat makoni”, “Ota – asos, ona – qo‘riqchi”, “Oilada tinchlik bo‘lsa, davlatda tinchlik bo‘ladi”.
- “Yetimning yig‘isi – oilaning yig‘isi”, “Oila – davlatning poydevori”.

Oila konsepti ko‘pincha “uy”, “o‘choq”, “qadrdon” kabi metaforalar bilan ifodalanadi. Masalan, “o‘choq” so‘zi nafaqat uy-joy, balki oilaviy issiqlik, baraka va davomiylik ramzi sifatida ishlatiladi. “Uyda tinchlik bo‘lsa, dunyoda tinchlik” iborasi oilani jamiyatning asosiy negizi sifatida ko‘rsatadi.

“Vatan” konsepti esa o‘zbek tilida yanada kengroq va chuqurroq ifodalangan. Vatan oila bilan chambarchas bog‘liq holda talqin qilinadi. Ko‘plab maqollar va iboralarda vatan oilaning katta shakli sifatida ko‘riladi:

- “Vatan – oila, oila – vatan”, “Vatanga xiyonat – oilaga xiyonat”, “Ona Vatanning tuprog‘i – oltindan qimmat”.
- “Vatan – ikkinchi ona”, “Vatan farzandlarini unutmaydi”.

O‘zbek tilida “vatan” konsepti “ona”, “yurt”, “makon”, “qadrdon”, “jannat” kabi metaforalar bilan boyitilgan. “Ona Vatan” birikmasi bu konseptning emotsional va ma’naviy yukini yaqqol ifodalaydi. Shuningdek, “vatanga xizmat – oilaga xizmat”, “vatanni sevish – oilani sevishdan boshlanadi” kabi iboralar vatan va oila konseptlarining o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan bu ikki konsept milliy qadriyatlarning markazida turadi. Ular o‘zbek xalqining kollektiv ongida “kichik vatan” (oila) va “katta vatan” (Ona Vatan) tamoyili asosida shakllangan. Bu tamoyil til orqali avloddan avlodga o‘tib, milliy o‘zlikni saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbek tilida “vatan” va “oila” konseptlarining metaforik ifodalanishi milliy dunyoqarashning chuqur qatlamini ochib beradi. Vatan ko‘pincha “ona”, “jannat”, “qadrdon uy”, “tuproq” va “yurt” metaforalari orqali ifodalanadi. “Ona Vatan” birikmasi ona va vatan o‘rtasidagi muqaddaslik, mehr va himoya munosabatini aks ettiradi. Bu metafora vatanparvarlik tuyg‘usini emotsional jihatdan kuchaytirib, fuqarolarni vatan oldidagi mas’uliyatga undaydi.

Oila esa “o‘choq”, “uy”, “qal’a”, “asos” va “poydevor” metaforalari bilan boyitilgan. “Oila – davlatning poydevori” iborasi oilani jamiyatning asosiy hujayrasi sifatida ko‘rsatadi. Bu metaforalar orqali oila nafaqat kichik jamoa, balki vatanparvarlik tarbiyasining boshlang‘ich maskani sifatida talqin etiladi.

Vatanparvarlik qadriyatlari o‘zbek tilida “vatan farzandi”, “yurt posboni”, “vatan uchun jon fido qilish” kabi ifodalar orqali namoyon bo‘ladi. Bu yerda vatan “ona” sifatida, fuqaro esa “farzand” sifatida metaforik

tasvirlanadi. Bunday metaforalar insonni oilaviy mehrni kattalashtirib, butun vatanga qaratishga xizmat qiladi.

Xulosa

O‘zbek tilida “vatan” va “oila” konseptlari milliy madaniyat va dunyoqarashning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Bu konseptlar frazeologik birliklar, maqollar va metaforalar orqali boy va chuqur ifodalangan bo‘lib, ular o‘zbek xalqining oilaviy va vatanparvarlik qadriyatlarini aks ettiradi.

Metaforik tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida vatan va oila konseptlari bir-biridan ajralmas holda mavjud. Oila – kichik vatan, vatan esa katta oila sifatida qaraladi. Bu yondashuv milliy ongda vatanparvarlikni tabiiy va chuqur tuyg‘uga aylantiradi. Natijada, til orqali shakllangan bu metaforalar yosh avlodda vatanparvarlik qadriyatlarini shakllantirishda muhim tarbiyaviy vosita bo‘lib xizmat qiladi

Vatan va oila konseptlarining o‘zaro bog‘liqligi tilning nafaqat kommunikativ, balki ma’naviy va tarbiyaviy funksiyasini ham kuchaytiradi. Kelgusida bu konseptlarni chuqurroq tadqiq etish o‘zbek tilshunosligi va madaniyatshunosligi uchun muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Маҳмудов Н., Одилов Ё. Сўз маъно тараққиётида зиддият. Ўзбек тили энантиосемик сўзларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Академнашр, 2014.
2. Лобанова Л.П. Концепция языковой картины мира и ее истоки в трудах Вильгельма фон Гумбольдта. – М.: АПК и ППРО, 2013.
3. Feshchenko V.V. Yazyk kak tvorchestvo i tvorchestvo v yazyke. Kritika i semiotika, 2012.
4. Sarı İ. Dilde Yeniden Adlandirma İhtiyaci: Retronimler. Türkbilig, 2013.
5. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2008.
6. Nurmonov A. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. – Toshkent, 2010.